
УДК811.161.2'38

Галина Сюта

Інститут української мови НАН України, м. Київ

ФУНКЦІЇ ЦИТАТИ В ПОЕТИЧНОМУ ТЕКСТІ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ. (II)

У контексті теоретичного обґрунтування та побудови практично-аналітичної моделі функціональності цитатних висловлень, зафіксованих у сучасній українській поетичній мові, охарактеризовано змістотвірну (у персуазивно-підтверджувальному та заперечному виявах), експресивно-оцінну, ігрову функції цитат.

Ключові слова: поетичний текст, цитата, змістотвірна функція цитати, експресивно-оцінна функція цитати, ігрова функція цитати.

Крім розглянутих ідентифікаційної, діалогізаційної та прогностично-текстотвірної функцій¹, диференційним для поетичного дискурсу є *змістотвірне, експресивно-оцінне та ігрове* функціональне навантаження цитатних висловлень.

Змістотвірна функція цитати. Функціональне навантаження цитати як компонента поетичного змістотворення визначає передусім її знакова природа, здатність метонімізувати актуальні для протоджерела культурні смисли й оцінки і через їх інкорпорацію в образно-експресивну систему новостворюваного тексту формувати його цілісний сенс. Важливо при цьому враховувати бінарну природу цитатних висловлень: з одного боку, вони актуалізують «чужі» смисли, а з другого — і семантично, й функціонально підпорядковані авторській художній концепції, авторському замислові, тобто є органічними носіями необхідних «квантів змісту». На перетині цих

---

¹ Див.: Сюта Г.М. Функції цитати в поетичному тексті: теоретичні та практичні аспекти. (I). / Г.М. Сюта // Українська мова. — 2014. — №3.

двох векторів реалізується «конструктивна інтертекстуальність» (І.П. Смирнов).

Оскільки диференційною лінгвоментальною особливістю цитації є інтенція чужості [5: 114], то зазвичай саме спосіб ментальної співдії з цією операціональною одиницею «чужого» мовомислення на рівні «погоджуюся — не погоджуюся», «підтримую — не підтримую» стає визначальним для змісту метатексту, який виформовується унаслідок:

а) *підтвердження* змісту цитати і змісту прототексту, прецедентного тексту загалом — у цьому разі «цитата-підтвердження» виконує *персуазивну* функцію;

б) *заперечення* змісту цитати і прототексту, прецедентного тексту загалом — у цьому разі «цитата-заперечення» виконує *заперечну* функцію, яка в межах художнього стилю особливо актуальна для дискусійно-полемічних творів, що часто побудовані за принципом антитексту.

Персуазивна здатність цитати — загальнономовна її властивість, що виявляється в текстах різних функціональних стилів і жанрів, насамперед аргументативного прагматичного спрямування (наукових, публіцистичних, політично-риторичних тощо). У цьому разі цитата вживається «як підтвердження (якщо не доказ) правильності висловлюваної думки» [12]. Її на вербальному рівні маркують метаоператори:

а) *як сказано, як сказав / казав / говорив, як кажуть*, що репрезентують структурно-семантичну модель «як + дієслово мовлення [+ вказівка на джерело / автора]». Сахно Черняк: *А далі ж як той піший-пішаниця? / Томиленко: Та як, ішов. Як сказано у думі: / «І побило його в полі три недолі, / Одно — безвіддя, / Друге — безхліб'я, / Третє — бездоріжжя»* (Л. Костенко); *ставайте свічками почвари дідони сивілли свічада / палить воячки непоборні салютами з люф / іде молодичка з косою кривою ставайте свічками / як буква і дух або блазенський бубон і буф / ... / як сказано голосно й чисто: любов ік отчизні / мов камінь у річку слова і круги по воді* (Ю. Андрухович). Пор. у прозі: *Одні будували, другі — руйнували. Як сказав поет: «Той мурує, той руйнує...» У восьмому столітті імператор Лев Ісавр досить дбайливо винищує ікони, а що слово «ікона» означає будь-яке зображення, будь-який малюнок, то можна уявити, скільки шедеврів навіки втрачено для людства у тій «ідеологічній боротьбі»* (П. Загребельний);

б) *повторювати слово / слова, пам'ятати слово / слова, читати слова*, які репрезентують структурно-семантичну модель «дієслово інтелектуальної діяльності + слово / слова + ім'я / псевдонім / кореферент імені автора»: *Запам'яталися слова Неруди, / Що Крим — це орден у землі на грудях* (В. Василяшко); *Ми щасливі, ми горді тобою, / Повторяючи слово твоє: / «Це ж остання війна! Це до бою / Чоловіцтво із звірством стає»* (М. Рильський).

Прикметно, що персуазивність цитати тісно пов'язана зі статусом протоджерела у національній лінгвокультурі. Найбільш дієвими, впливовими є апеляції до ядерних текстів лінгвокультури, які мають знач-

ний авторитет у носіїв мови, «що його набули внаслідок чинної в конкретному культурному середовищі традиції сприймати їх як джерело безумовних аксіом» [10: 82], а тому вони особливо ефективні у стратегії переконання комунікативного партнера (у нашому разі — читача як учасника письмово оформленої комунікативної ситуації) у своїй позиції. Значна кількість таких висловлень генетично походять із художніх текстів **Г. Сковороди** (*всякому городу нрав і права; кожному рот дере ложка суха*), **Т. Шевченка** (*чия правда, чия кривда і чиї ми діти; доборолась Україна до самого краю; а ми дивились і мовчали, і мовчки чухали чуби; у всякого своя доля і свій шлях широкий; борітеся — поборете, вам Бог помагає; великих слів велика сила; кохайтеся, чорнобриві, та не з москалями; хто матір забуває, того Бог карає; якби ви вчилися так, як треба, то й мудрість би була своя; у нас нема зерна неправди за собою; караюсь, мучуся, але не каюсь; не так тії вороги, як добрії люди та ін.*); **Лесі Українки** (*contra spem spero; щоб не плакати, я сміялась; я вийду сама проти бурі; до-світні вогні*), **І. Франка** (*лиш боротись значить жити; лупайте сю скалу; гримить, благодатна пора наступає; я син народу, що вгору йде; голос Духа чути скрізь; життя коротке, та безмежна штука*), **В. Сосюри** (*любить Україну; такий я ніжний, такий тривожний*), **П. Тичини** (*сонячні кларнети; я єсть народ, якого правди сила ніким звоєвана ще не була; чуття єдиної родини; хай слово мовлено інакше — та суть в нім наша зостається*). Також — із прецедентного тексту Святого Письма, творів світової класичної і сучасної зарубіжної літератури. Як засіб підтвердження висловлюваної думки вони активно вживаються у мові публіцистики, у приватному листуванні, у політичній риториці, пор.: *Нам вкрай важливо деколонізувати наше буття. І завжди будь-який ворог (а наш — особливо в цинічній формі) в першу чергу починає загарбання із атаки на слово, як основну комунікацію народу, його сутність та дух. Бо як писав Шевченко «ну що б, здавалося слова... Слова та голос — більш нічого, а серце б'ється, ожива, як їх почує...»* (<http://cun.org.ua/2015/kongres-ukrayinskih-natsionalistiv-vshanuvav-ram-yat-tarasa-shevchenka-u-kiyevi>); *Незалежно від офіційних результатів цей Новий рік уже взяв рекорд — за рівнем того чуття єдиної родини, яке привело на Майдан мешканців Дніпропетровська, Харкова, Львова, Донецька... І, звісно, киян.* («Голос України», 2.01, 2014); *Соборність — це чуття єдиної родини* (<http://www.day.kiev.ua/uk/article/roshta-dnuya/sobornist-yak-chuttya-iedinoyi-rodini>). Це засвідчує текстуалізованість мовної свідомості сучасних українців.

Психолінгвальна мотивація персуазивності цитати — покладання на авторитет тексту-джерела чи письменника ², коли «комунікант має змогу ніби зняти із себе частину відповідальності за сказане, перекладаючи її на автора, який створив текст, на культурну групу, для якої цей текст є прецедентним» [9: 98]. У цьому разі автор не тільки усвідомлює

² У класифікаційних схемах окремих дослідників ця функція має співзвучне визначення: *авторитетна* (Н. В. Семенова), *покладання на авторитет* (А. Супрун).

переконливість цитатних апеляцій, а й *розраховує* на цю особливість, уживаючи їх «як своєрідне вербалізоване підтвердження висловленої думки» [2: 43]. У певному сенсі це корелює з тезою М.М. Пилинського про вагомість критерію *авторитетних письменників та визнаних зразків* для оцінювання літературної норми [8: 107].

Природно, що авторитет тих самих прецедентних текстів, а отже, й персуазивність знакових для них висловлень у дискурсах різних народів можуть бути і зазвичай є різними [9: 102]. Зокрема, логічно припустити значний персуазивний потенціал біблійних цитат у словесності християнізованих культур і їхню неідеальність, непереконаливість як моральних аргументів для представників мусульманського або ж буддистського світу. Навіть більше: у тій самій лінгвокультурі на різних часових її зрізах підтверджувальна здатність цитати може коливатися у найширших межах, оскільки цінність реактуалізованого «чужого слова» завжди *соціально зумовлена* й скорельована з важливими для цього часу і цього рівня розвитку суспільства ідеалами.

Для ілюстрування цієї тези розглянемо кілька поетичних апеляцій до прецедентного тексту «Біблія». Сучасні автори, звертаючись до Святого Письма й покладаючись на його авторитет в українській мовній свідомості, розвивають свою думку з опертям на відомі сакральні висловлення: *Були ми істинно святими, / бузками квітли і росли. / Щемливі душі освітло / таємне слово між роси. / У небі саду голубого / воно явилось обом. / І слово це було від Бога, / і слово це було Любов.* (П. Перебийніс); *Грайте, арфи, грайте, ліри, грайте, лютні срібний спів; / радуйся, о радуйся, о радуйся Маріє! / О яких мені знайти палких і милозвучних слів, / щоб це висловити й виспівати, що в нас серце мріє?* (Б.І. Антонич); *Ми єсть свого народу вірні діти, / Од крові кров, од плоті рідна плоть* (П. Тичина). Водночас ще зовсім недавно через жорстке культивування марксистсько-ленінської ідеології та заперечення релігійних цінностей такі контексти часто були непрочитуваними для реципієнтів, які не мали належних знань для їх упізнання й адекватного сприймання. Тобто в цьому разі йшлося про абсолютну тезаурусну асиметрію, характерну для лінгвокогнітивної ситуації «цитата для автора не є цитатою для читача».

Специфіка персуазивності цитувань у художньому дискурсі пов'язана з особливостями цієї функціонально-стильової сфери як естетично маркованого модусу пізнання й відображення дійсності. Вхідження цитати у новий текст має певні особливості: вона не така автономізована, як в інших типах дискурсів (наприклад, у науковому), межа між «своїм» і «чужим» може бути не акцентована або й зовсім стерта. У цьому разі позиція «погоджуюся» імплікована вже в самій концепції текстотворення, коли цитата стає органічною частиною чи логічним продовженням авторського висловлення: *П'єм альпійських луків казку, / А нас кличуть: стежка в'ється / Вище на Хребет Кавказький, / Що «ні перед ким не гнеться»* (В. Василяшко); *Знов захід буряний. Недобрий. / Знов про рокує кров'ю літер, / Що ми загинем, яко обри, / Що буде степ, руїна й вітер*

(Є. Маланюк); *Хоч люблю Дону шоломом іспити, / та кроки, ніби надмогильні плити, / Сумні, одні, холодні і німі* (Н. Федорак); *Там — історія про флірт, / вельми тривіальна. / Невигадливий мотив / з листям однесе. / Ох, мій любий Августин, / все минуло, все...* (І. Жиленко); *Ні постаті — на весь великий кін. / Хіба що порохи ширяють лячні. / А де шаліли пристрасті обачні — / вже владарює сардонічний сплін. / Король наш голий! Геть же короля!* (В. Стус).

Найефективніші з погляду підтверджувальної здатності точні марковані й немарковані, а також мінімально трансформовані цитативисловлення, у яких текстовими показниками покликання на авторитет попередників є формульні метаоператори *сказав / мовляв / писав + ім'я автора*, пор.: *Літній чистий день / Над білою Полтавою світився / І лився у розчинене вікно, / Дзижчали бджоли, збільшуючи тишу, / І креслили зигзаги ластівки / У синім небі — «голубім аж чорнім» / Мовляв Шевченко* (М. Рильський).

Авторську позицію «погоджуюся» переконливо засвідчують розгорнуті метатропи, в яких цитатні знаки виконують функцію об'єкта / суб'єкта порівняння: *Наче в Ноїв ковчег, нас убгалось в цей час непома-лу: / Кат і жертва, брехун і підбрехач, і той, кому — так, все одно, / Всі пліч-о-пліч сопуть...* (О. Забужко); *Все правда під небом на щедрій, на рідній землі. / Як світло і тепло отут, де шипшина і глід. / Присяду на сіно поміж дерезою і глодом. / Як блудного сина, прийми мене, хато природи* (І. Жиленко); *Ні! Не земним, не дольнім дням, / Не весняного трав килиму / Вогненну душу я підняв, / Як купину неопалиму!* (Є. Маланюк); *І не відчуємо, що страчене / Життя, від творчості криваве, / Що нам призначена двозначна, / Як поцілунок Юди, слава* (Є. Маланюк); *Все ж я вірю в небесні путі, / в незасмічені душі. / Ми у цьому житті, мов Іона в киті. / Не треба втрачати мужність* (І. Жиленко); *Тут буде все. І нині й присно, / Як вічний революціонер. Поезіє, в епоху грізну / Сміливо йди, як дотепер!* (С. Крижанівський).

Виразне персуазивне навантаження мають епітекстові цитати. Їхне текстотвірне призначення — сформувати «попереднє розуміння» («передрозуміння») тексту, бути першою сходинкою до його сприймання й інтерпретації.

Епітекстова цитата — це завжди підкреслено автономний інтекст, «текст у тексті», який має власну семантику, лексико-граматичну й образну структуру. Тому вибудовування нового змісту зазвичай відбувається або як підтвердження, або як заперечення цього інтексту. Пор. персуазію рядків Г. Сковороди *Я ваяю не з воску, а з міді й каменю*, використаних як епіграф до поезії Є. Маланюка «Травень» (*Крізь легкий дим хмільного ладану / Знов бачу синяву ясну / І далину, ланами латану, / І несподівану весну. / Здавалось, всі отрути випито / І дух на попіл перетлів, — / І раптом — сяє травня ліпота / На радісно-зеленім тлі. / Луна зелена проскомідія, / І вірю, і душа співа; / Не з воску, з каменю і міді я / Карбую вічній слова*); рядків І. Франка *О, розстроєна скрипка, розстроєна!*, вико-

ристаних як епіграф до поезії Н. Федорака (*Пожадливе руки причастя,/ Нікчемність хліба і вина,/ Губи натягнена струна/ І звуку стишеність хвиляста./ На цім концерті ти одна,/ Кому не випало пропасти, — / Рятуюєш скрипку від напасти,/ О, як розстроєна вона!..*). Такі цитатні вживання засвідчують не просто активну присутність української класики у художньомовній свідомості сучасних українських авторів, а їхнє ставлення до цих текстів як до моральних і мовно-естетичних, культурних авторитетів. У проекції на майбутнє сприймання читачем, стверджує Г.Г. Слишкін, ці персуазивні апеляції відповідають кільком взаємопов'язаним ментальним моделям: «думаю, що ти знаєш цей текст», «думаю, що ти позитивно ставишся до цього тексту», «цей текст підтверджує, що...». Тому фактор збігання / незбігання ставлення комунікантів до прецедентного тексту дуже суттєвий для адекватного сприймання метатексту. Інтертекстуальний досвід автора передбачає, зокрема, уміння обрати як засіб переконання цитату, яка займатиме одне з цільних місць не тільки у його індивідуальній системі цінностей, а й відповідатиме ціннісним орієнтирам адресата-читача, а отже, буде доречною у цій конкретній ситуації спілкування, вербальне вирішення будується на «підтвердженні авторитетом».

Протилежна до персуазивно-підтверджувального вияву змістотвірної функції цитати у поетичній мові *заперечна функція*.

Змістова побудова вірша як кардинальне, цілковите заперечення прецедентного тексту або дискусія з ним (як-от у творах літературно-полемічних жанрів), коли «чуже слово» вносить абсолютно нові сенси чи їхні нюанси у метатекст, завжди супроводжується внутрішнім напруженням: автор протиставляє свою позицію прототекстовій, метонімізованій у цитаті, утворює свою позицію через подолання, заперечення «чужого». Лінгвальний механізм такого подолання — трансформація стверджувальних висловлень у заперечні і навпаки, яка передбачає: а) додавання / редукцію заперечних часток; б) заміну лексеми, визначальної для загального змісту прецедентного висловлення, на антонімічну; в) загальне заперечення змісту прецедентного висловлення.

Додавання / редукція заперечних часток — структурно найпростіший і семантично найпрозоріший спосіб перетворення прецедентної сентенції в авторську антисентенцію. Дуже часто дослідники (Н.О. Фатєєва, І.П. Смирнов, Н.В. Петрова) у таких трансформаціях вбачають намагання якщо не уникнути впливу попередників, то принаймні послабити креативне домінування над собою мовної особистості іншого автора, іншої художньої системи. Стрижневим у цьому процесі стає «оператор «не», який або легко приєднується до будь-якого претексту, або підкреслюється і виділяється у тексті-джерелі» [14: 7]: *Переправи у локнах диму/ Чи узвози, жвавіші за ртуть, — / Всі дороги ведуть не до Риму,/ Всі до тебе, кохана, ведуть* (В. Василяшко); *Домовичкам незатишно у місті./ Нема горища й комина. А ніч./ Немає хати, що їй років двісті,/ і не зітхає челюстями ніч./ Нема коліски, щоб поколихати,/ а як*

і є, то зовсім не така./ І навіть сон не ходить коло хати/ і не співає «люлі» і «Котка» (Л. Костенко); не зійде на каменю жито,/ і сухий не розів'ється дуб (В. Стус).

Пряме заперечення прецедентного висловлення завдяки уведенню у його структуру частки *не* часто спостерігаємо на рівні своєрідного опозиціювання *заголовка / епіграфа* та *метатексту*, коли цитата, вперше актуалізована в епітекстовій позиції, стає стимулом до полемічного розгортання вірша. Наприклад, використавши як епіграф висловлення А. Ахматової *Я научилась просто, мудро жить*, О. Забужко згодом спростовує його, граматично і семантично модифікуючи присудок додаванням заперечної частки: *І в міру того, як їх прибува — / Річних кілець на пнях мого саду, — / Я чую, як безсиліють слова,/ І смисл тікає з-під моєї влади./ Я не навчилась «просто, мудро жити»./ (Такого не навчаються ніколи)/ Я тільки знаю: мудрість — антрацит/ У тих шарах, яким я не геолог (О. Забужко).*

В іншій поезії О. Забужко художня дискусія, з якою пов'язана заперечна функція цитати, теж реалізована у змістовому протиставленні композиційних частин *епіграф — текст*. Однак лінгвальний механізм змістотворення тут інший: це своєрідне «заперечення заперечення», що виявляється в редукції частки *не* у спонукальній формі присудка. Пор.: (епіграф) *Король: Не пий, Гертрудо! // (перша строфа поезії) Випий вина, Гертрудо./ В ньому нема отрути./ Це просто пожаливсь труду/ Автор на шостий акт — / На той, де ти встанеш — і замість/ Блищати в суфітах сльозами,/ Обтрусися й вийдеш заміж:/ Не з горя, а просто так. (О. Забужко).*

Другий спосіб поетичного змістотворення на ґрунті заперечення прецедентного висловлення — **заміна лексеми, визначальної для його загального змісту, на антонімічну**. Наприклад, епіграфом до вірша М. Рильського слугує двовірш із поезії І. Анненського «Тоска припоминання»: *Я люблю, когда в доме есть дети./ И когда по ночам они плачут*. Заміна у процесі реактуалізації цитати російського дієслова *плачут* на український антонім *сміються* в останній строфі засвідчує розвиток авторської думки всупереч прецедентній моделі, а тому авторський текст насичений особливим психологізмом. Пор.: *Білий місяць, чорним перевитий,/ Хмари за вікном у небі в'ються.../ Я люблю, коли є в домі діти,/ І коли вночі вони сміються (М. Рильський).*

Зафіксовано у сучасній мовно-поетичній практиці і такий спосіб змістотворення, як **загальне заперечення змісту прецедентного висловлення**, пор.: *Я на сторожі коло них поставлю слово (Т. Шевченко) // Я на сторожі коло них нічо' не ставлю (М. Розумний); Як там листя мерехтіння?/ Як там парк і як басейн?/ Ах, мій любий Августіне,/ Все минуло, все../ Не все! (І. Жиленко).* У цьому разі змістотвірна функція цитати спирається на смислово-естетичну невідповідність авторської позиції первинній семантичній моделі. Взаємодія «чужого» і «свого» постає як контрастування поетичних формул (*поставлю слово — нічо' не ставлю*;

все минуло — не все минуло). Засвідчена в запереченнях авторська інтерпретація цілковито руйнує стереотип покликання на відомі прецедентні тексти, по-новому моделюючи їхній діалог із сучасністю.

Кількаразове заперечне обігрування відомої метафори Ф. Фітцджеральда *ніч — це ніжність* зумовлює різноаспектне протиставлення «чужих» і «своїх» змістових координат у творі І. Калинця «Ніч без ніжності». Прецедентна метафора повторюється у тексті і як точна персуазивна цитата, і як трансформована заперечна у двох модифікаціях: *ноче без ніжності* та *без ніжності в ночі*, тобто «поетичний текст твориться в складній динаміці одночасного підтвердження й заперечення іншого тексту» [4: 257]. Пор.: *ноче без ніжності/ прийшла і відійдеш; не дай звікувати/ з інєєм на вустах/ з гіркотою у серці/ без ніжності в ночі*. Отже, цитатний епіграф тут не просто формальний, він змістово визначальний, оскільки вводить домінуючі для цієї поеми теми й мотиви — *самотність, руйнація, смерть*.

Загалом здатність обрати для переконання комунікативного партнера слушну цитату, яка водночас відповідатиме ціннісним орієнтирам і автора, й читача, — один з аспектів інтертекстуальної компетенції особистості.

Експресивно-оцінна функція цитати. Цитування — це вияв особливого типу творчого мислення, зорієнтованого, зокрема, на освоєння і врахування «чужої», вже вербалізованої попередниками позиції, не тільки змістової чи світоглядної, а також оцінної. Завдяки вживанню цитат автор має змогу у свою систему цінностей уводити цю «чужу» позицію, яка підтверджує, спростовує або доповнює його власну. Якщо цитата і — ширше — метатекст контрастують із прототекстом, перебувають в опозиції до нього, йдеться про *негативно-оцінний тип цитування*. Якщо ж цитата / метатекст виявляються близькими, співзвучними, її кваліфікують як *позитивно-оцінну*.

Як мовна одиниця з апіорі високим оцінним потенціалом, цитата вербалізує «ставлення мовця до того, про що він говорить» [13: 73]. Водночас як засіб акумуляції й реактуалізації мовно-культурного досвіду цитата «може помістити той чи той факт, про який йдеться в тексті, в історичну перспективу, у вертикальний контекст. [...] У цьому разі розгляд певної події на тлі інших значних історичних подій надає тому, про що говорять, значної (негативної чи позитивної) ваги» [12: 18]. Таку оцінну здатність виявляють прямі, дослівні, а також алюзовані цитати (і літературні, й інтермедіальні), які у сучасній мовно-поетичній практиці пов'язують хронологічно й ментально різні фрагменти національної історії та культури. При цьому уведена у новий соціокультурний і мовно-літературний контекст цитата набуває осучасненого конкретно-історичного змісту, пор.: *ходять ізотопи/ йод і цезій/ по світі,/ перехиляються/ через тини границь,/ заглядають,/ народам у душі,/ питається йод/ цезія:/ «Де будемо вікувати?»/ [...] «На Україні/ будем вікувати,/ брате»* (Ю. Тарнавський). Інтертекстуальність цього метафоричного опису

чорнобильської зони створює апеляція до одного з енергетично найсильніших текстів українського пісенного фольклору — коліскової «Ой ходить сон коло вікон». У метатексті відтворено не так зміст, як форму прецедентного тексту, яку в культурній пам'яті читача відновлюють а) віршовий розмір та б) ключові, впізнавані слова (*ходить, питається*) й конструкції (*Де будемо вікувати // ночувати?*). Оновлення цитати часо-маркованими (мовні знаки постчорнобильської доби) термінологічними номінаціями *ізотопи, йод, цезій*, які здійснюють субституцію поетонімів *сон, дрімота*, змінює не тільки зміст, але й оцінність, первинну ліричну тональність пісенного вислову, однак не руйнує жанрових ознак коліскової, яка залишається впізнаваною.

Актуалізуючи проблему протистояння колоніальній політиці Росії, Ю. Тарнавський у поемі «У РА НА» звертається до інтертекстуального досвіду читачів, розраховуючи на активну присутність у ньому образів П. Тичини *аркодужне перевисання до народів та всіх панів до 'дної ями*: як елементи шкільної програми, вони мають бути відомі більшості українців. Трансформуючи ці поетичні декларації Павла Тичини і контамінуючи їх із популярною дитячою забавлянкою *Равлик*, Ю. Тарнавський творить гостру аксіологічну інвективну метафору. Пор.: *один за руки, / другий за ноги, / і хвиць на купу, / «Всіх українців / до 'дної ями, / дітей / за батьками!» / Ага, Павлику-Равлику, / виставив роги / на стоги трупів, / перевішусься [...] / до найсильнішого народу*. Діалог у цьому разі відбувається не з прецедентним текстом, а через нього: заперечення естетики й первинного змісту його складників відбиває авторське трактування національної історії. Така реактуалізація цитат у зовсім іншій стилістично-оцінній парадигмі — це складніший рівень освоєння «чужого слова» через іронічне відсторонення від прототексту.

Окремий стилістичний аспект — оцінність іншомовних цитат. У сучасній українській поетичній мові вона може бути *позитивна* (наприклад, латинськомовних, німецькомовних в ідіостилях Є. Маланюка) і *негативна* (наприклад, російськомовних в ідіостилях Ю. Тарнавського — поема «У РА НА», О. Забужко — «Крим. Ялта. Прощання з імперією», О. Ірванця — «Російська пісня» із циклу «Пісні східних слов'ян») та ін. Пор.: *Мов виноград / Темно-синій, і млавиться море, і дивно не влад, / Захлинаючись, скрипка біжить «на залізній дароге», / Де донині проноситься смерч «Варкута — Ленінград», / Ех, на тундрі, на тундрі!.. Прощавайте — совєцьке дитинство, / Поворот з таборів, шістдесятницькі вірші (зразки / Первозвуків німого!), «хрущовка», що в голову тисне... / [...] «Ат пралятай пагоні», в тропу мандрівного зарібку — / І мені навздогін (кожен має, за що заплатив!) / Бабця в чунях, щокою придержавши скрипку, / Заянчить хроматизмом, мов духу пускаючись хрипко... (О. Забужко); *Умом Расію не панять... Росія врятувала світ! / Так вже не раз бувало, / Від тираній, фашизму, від / Навал, яких навалом / Могло би бути, коли б / Їм відсіч не дали, / Отак і в ті серпневі дні, / Які уже в легенді, / Росія знов сказала «Ні!» / На всі свої легені, / А що було? А те було, — / Як старших розпитати — / Зіб-**

*ралоя всесвітнє зло/ Росію розтоптати./ Усе це розпочали два/ Чи три
якихсь народці./ Ну, точно — почала Литва/ Та інші інородці./ Їм на під-
тримку з півдня йшла/ Доведена до сказу/ І очманіння чимала/ Дивізія з
Кавказу./ А в глибині своїх лісів/ Підступні, як данайці./ Сідлали оленів і
псів/ Якути і нанайці./ З усіх сторін йшли вони./ Московський брук топта-
ли./ **Хатят лі рускіє вайни.**/ Ні в кого не питали./ А мов загарбники йшли/ З
республік і провінцій./.../ Та той, котрий у Кремлі/ Сидів біля штурвала./
Дихнув, спитав «Доколе?» — і/ Розбіглася навала./ Так в котрий раз/ Росія
світ/ Від бід/ Порятувала. (О. Ірванець, «Російська пісня»).*

Особливе стильове оцінне забарвлення мають у сучасній поетичній мові висловлення офіційної культури, які виконують функцію знаків «чужої» мовної позиції — не авторської, а загальної стереотипної. Пор.: *ря-
туючись од сумнівів./ б'ю телеграму собі самому/ в час коли весь радян-
ський народ-/ і все прогресивне людство-/ готується гідно зустріти-/ чер-
говий з'їзд КПРС/ бажаю тобі великих успіхів./ щиро заздрю, що ось уже
тридцять років/ ти живеш у найщасливішій у світі країні./ Але й після
цього досада не минає./ Тоді я згадую, що міжнародна обстановка/ сьогодні-
ні складна, як ніколи./ і заспокоююсь (В. Стус); О Боже, подай хоч один
монолог./ в яким клекотіла би кров, а не лімфа!./ І чавить цигарку («Минз-
драв ССР/ предупреждает») — як зігнути спину!/ Офеліє! Вихід! — кричить
режисер (О. Забужко). Оцінність цитати у цьому разі залежить від соці-
ального статусу цитованого висловлення в національній культурі зага-
лом або на певному часовому відтинку її розвитку. Автори апелюють не
до тексту, а до мови епохи.*

Оцінність, експресивність цитат може з'являтися і завдяки онов-
ленню, осучасненню їхньої канонізованої традицією форми й семан-
тики епітетами. Це спостереження стосується і точкових цитат, пере-
дусім цитатних імен, символів, образів (*Не виведе новітній нас Мойсей/
на інші ясні зорі й тихі води./ Убили землю неземної вроди./ наш дім, наш
хліб і славу, наше — все!/ Лишилось мало: призабута мова/ та ще зорі ки-
таєчка шовкова (І. Жиленко); Все змішалось — злидні, і зло,/ і анти-
христська сила.../ О північна козо-дерезо./ Що ти тут загубила (І. Мал-
кович), і повноформатних цитат-висловлень (І, перейшовши мертвим
буреломом./ **Не зачерпнути байкерським шоломом/ Із моря, як із Дону, —
п'яний князь** (О. Забужко). Уведення епітета у цитату, по-перше, відби-
ває ознаки доби творення метатексту, в якому реактуалізовано цитату,
а по-друге, «на інтерпретації епітетної семантики позначаються зміни
читацького сприйняття художніх текстів у нових суспільних умовах»
[1: 14], виформовуються новітні оцінні значення прецедентних ви-
словлень.*

Із погляду експресивного навантаження цитата часто виконує
функцію емпізи, оскільки «виділяє найважливішу в смисловому відно-
шенні частину висловлення» [9: 96]. Зокрема, прецедентними щодо
вірша Д. Павличка «Я трудний народ» є наведені в епіграфі рядки
П. Тичини *Я єсть народ, якого правди сила/ Ніким звойована ще не була...*

У тексті вірша ця формула має різні варіації, у тому числі її розбудовує епітет *трудний*: **Я є трудний народ**, який не знає втоми.../ **Я є народ**. Я встав з невольницького дна/ До праці й творчості, до хліба й до вина. Щоразу повторення цитати в тексті пов'язане з акцентуванням певних його змістово-експресивних домінант.

Отже, для оцінно-експресивного увиразнення авторської думки сучасні українські автори часто використовують цитати з художніх творів, популярних пісень, відомі висловлення афористичного типу тощо.

Показовою для сучасного поетичного дискурсу є також *ігрова* (людична) функція цитати, яка, зрештою, не належить до специфічних функціональних ознак цитування у поетичній мові, а показова для текстів різних жанрів і стилів. Умотивування цієї функції дослідники (Г.Г. Слишкін, Н.О. Фатеева, О.А. Земська) пов'язують із феноменом *мовної гри*. У проекції на цитату ігровий ефект виникає за рахунок здатності «чужого слова» порушувати лінійність тексту й зумовлювати своєрідні сприйняття «злами». Завдяки цьому цитата привертає увагу читача й актуалізується як одиниця ігрової поетики.

Не зовсім коректним вважаємо твердження про те, що «у багатьох випадках ігрова функція постає як розважальна» [10: 89], яке, очевидно, спричинене тим, що ця функція справді часто є домінантною у контекстах із прихованими (істотно трансформованими чи семантичними) цитатами, які має впізнати, розкодувати читач. На нашу думку, розважальність — лише один з аспектів ігрового тексту, важливий, однак не визначальний складник сучасної ігрової поетики, а інтертекстуальна гра має не так розважальний, як естетично-інтелектуальний характер, особливо у контекстах-колажах: *За ниву, що святив наш чесний ніт,/ За серцем нашим живлені заводи,/ За пісню й книгу, як за сонця світ,/ За ясні зорі і за тихі води — / на прою ми стали проти царства тьми,/ Що оскверняє море й суходоли,/ І віримо, що переможем — ми* (М. Рильський); *Юдоль плачу, земля моя, планета,/ блакитна зірка в часу на плаву,/ мій білий світ, міцні твої тенета, — страждаю, мучусь, гину, а живу* (Л. Костенко); *братні руки до розправи скорі/ для обіймів п'яних розпросториш/ відпусти мене на ясні зорі/ я вже вічний ти мені не сторож* (Ю. Андрухович). Таке синтезування різночасових, різножанрових цитатних знаків характерне для текстів, розрахованих на компетентного читача і на симетричну реалізацію лінгвокогнітивної ситуації «цитата для автора — цитата для читача».

Підсумовуючи, констатуємо: основні функції цитати у поетичному тексті — діалогізаційна, ідентифікаційна, проспективно-моделювальна (художньо-композиційна), змістотвірна (у пресуазивно-підтверджувальному і заперечному виявах), експресивно-оцінна та ігрова. У конкретних текстах здебільшого одночасно реалізуються кілька цитатних функцій, які взаємодоповнюють одна одну або ж плавно переходять одна в одну, засвідчуючи функціональний синкретизм. Специфіка художнього дискурсу як модусу естетичного пізнання і відтворення дійсності детер-

мінує особливості поетичної функціональної моделі цитати, яка не ізоморфна з її функціональними моделями у текстах інших жанрів і стилів української мови.

1. *Єрмоленко С.Я.* Мова і українознавчий світогляд: [монографія] / С.Я. Єрмоленко. — К. : НДІУ, 2007. — 444 с.
2. *Кононенко В.І.* Ключові висловлення як текстотвірні знаки художнього дискурсу / В.І. Кононенко // Українська мова. — 2014. — №1. — С. 38–50
3. *Костомаров В.Г.* Прецедентный текст как редуцированный дискурс / В.Г. Костомаров, Н.Д. Бурвикова // Язык как творчество: сб. статей к 70-летию В.П. Григорьева. — М. : ИРЯ РАН, 1996. — С. 297–302.
4. *Кристева Ю.* Бахтин, слово, диалог и роман [Пер. с фр. Г.К. Косикова] / Ю. Кристева // Французская семиотика: от структурализма к постмодернизму. — М. : Прогресс, 2000. — С. 227–257.
5. *Кузьмина Н.А.* Интертекст и его роль в процессах эволюции поэтического языка: Монография / Н.А. Кузьмина. — Екатеринбург : Изд-во УрГУ; Омск : Изд-во ОмГУ, 1999. — 268 с.
6. Литературный текст: проблемы и методы исследования. «Свое» и «чужое» слово в художественном тексте: Сб. науч. трудов. — Тверь: ТвГУ, 1999. — Вып. 5.
7. *Петрова Н.В.* Интертекстуальность как общий механизм текстообразования [Электронный ресурс]: На материале англо-американских коротких рассказов: Дисс. д-ра филол. наук: 10.02.19 — теория языка / Наталья Васильевна Петрова. — Волгоград, 2005.
8. *Пилинський М.М.* Мовна норма і стиль. — К.: Наук. думка, 1976. — С.
9. *Слышкин Г.Г.* Лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе / Г.Г. Слышкин. — М.: Academia, 2000. — 130 с.
10. *Смирнова Т.А.* Типология и функции цитаты в художественном тексте (на материале романов А. Битова «Пушкинский дом», В. Маканина «Андеграунд, или Герой нашего времени»): автореф. дисс. .. канд. филол. наук: 10.01.08 / Т.А. Смирнова. — М., 2005. — 131 с.
11. *Сорокин Ю.А.* Прецедентный текст как способ фиксации языкового сознания / Ю. А. Сорокин, И.М. Михалева // Язык и сознание: парадоксальная рациональность. — М. : Ин-т языкознания РАН, 1993. — С. 98–117.
12. *Супрун А.* Текстовые реминисценции как языковое явление / А.Е. Супрун // Вопросы языкознания. — 1995. — №6.
13. Шаповал М. Интертекст у світлі рампи: міжтекстові та міжсуб'єктні реляції української драми: монографія. / Мар'яна Шаповал. — К. : Автограф, 2009. — С. 73–76.
14. *Фатеева П.А.* Контрапункт интертекстуальности, или интертекст в мире текстов / Н.А. Фатеева. — М. : Агар, 2000. — 280 с.

Статтю отримано 09.06.2015

Halyna Siuta

Institute of Ukrainian language of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

THE FUNCTIONS OF CITATIONS IN THE POETIC TEXT

In modern Ukrainian linguistics there are still many theoretical and practical problems for understanding the phenomenon of citing in the poetic language. In particular, linguacognitive, axiological, communicative nature of poetic quotations has not been studied enough; the mechanisms of citing have not been traced; functions of citation statements have not been systematically described.

For Ukrainian poetic language important is identification (recognizing), dialogization, prognostic-text-building and expressive-evaluative functions of citations.

Identification function of a citation is primarily its ability to be *the highlighter of the author's idiosyle* (the most indicatively can be traced in the texts of the poems-dedications, poems of necrologue type and so on), which is clearly correlated with the function of a citation in the

genre of reviews, samples of literary criticism. This function is closely related to the concept of a *linguistic-cultural experience*, *intertextual competence* of the author and the reader, also – with the notion of *intertextual thesaurus* and *citation building*.

Dialogization of a citation determines its ability to update prior knowledge and implement this conceptual communicative sign of a literary text, as *dialogism*. This ability of a citation in the poetic text is considered in two aspects – *actual dialogism* (modeling of dialogues, speech parties of lyrical heroes through “somebody’s words”) and *intertextual dialogism* (establishing the recursive relationship of the text with the universe verbal and non-verbal culture).

Prognostic-text-building function of citation statements is associated with their use in *epitextual position* (title or epigraph). The relationship of such citations with the main text is semantic (title and epigraph concentrate basic idea of poetic works and set for a certain type of perception, evaluation and so on) and at the same time composite (first used in the title or the headline citation is repeated in the text as a cross-cutting leitmotif statement or constructs the framework structure of the poem).

Direct, literal, and elusive citations in modern linguistic and poetic practice also serve as tools for assessment. This function appears in contexts that, appealing to verbal experience of their predecessors, reactivate famous sayings of verbalization of the author’s relationship to depicted, described etc. Similar is manifested chronological and mental connection of multi-temporal fragments of national culture, literature.

In general, citing is a sign of poetic language, which has gained special relevance in the last decades of the twentieth century. Testing of new techniques of text building in the texts of the avant-garde, post-modernists has led to significant expansion both mechanisms of citing and functional loading of citations.

Key words: Poetic text, quote, content-creative function of quotes, confirmative function of quotes, negative function of quotes, expressive-evaluative function of quotes, entertainment function of quotes.